

CEMİL MERİÇ • Kùltürden İrfana

İnsan Yayınları, 1986 (1 baskı)

İletişim Yayınları 1874 • Cemil Meriç Bütün Eserleri 12

ISBN-13: 978-975-05-1189-9

© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2013, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI ve *CILT* Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CEMİL MERİÇ

Kültürden İrfana

YAYINA HAZIRLAYAN
Mahmut Ali Meriç

CEMİL MERİÇ 1916'da Hatay'da doğdu. Ailesi Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'dan göçmüştü. Fransız idaresindeki Hatay'da Fransız eğitim sistemi uygulayan Antakya Sultanisi'nde okudu. Tercüme bürosunda çalıştı, ilkokul öğretmenliği ve nahiye müdürlüğü yaptı. 1940'ta İstanbul Üniversitesi'ne girip Fransız Dili ve Edebiyatı öğrenimi gördü. Mükemmel düzeyde Fransızca okuyup yazan Meriç, İngilizceyi anlıyor, Arapçayı, kendi ifadesiyle, "sökmüyor"du. Elazığ'da (1942-45) ve İstanbul'da (1952-54) Fransızca öğretmenliği yaptı. 1941'den başlayarak *İnsan*, *Yücel*, *Gün*, *Ayın Bibliyografyası* dergilerinde yazmaya başladı. İstanbul Üniversitesi'nde okutmanlık yaptı (1946-63), Sosyoloji Bölümü'nde ders verdi (1963-74). 1955'te, gözlerindeki miyopinin artması sonucu görmez oldu, ama olağanüstü çalışma ve üretme temposu düşmedi. Çeşitli dergilerde yazıları yayımlandı. *Hisar* dergisinde "Fildişi Kuleden" başlığıyla sürekli denemeler yazdı. 1974'te emekli oldu ve yılların birikimini art arda kitaplaştırmaya girişti. 1984'te, önce beyin kanaması, ardından felç geçirdi, 13 Haziran 1987'de vefat etti. İlk telif eseri Balzac üzerine küçük bir inceleme idi. *Hint Edebiyatı* (1964) daha sonra *Bir Dünyanın Eşiğinde* başlığıyla iki kez daha basıldı. *Saint-Simon, İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, 1967'de çıktı. 1974'ten sonra yayımlanan kitapları şunlardır: *Bu Ülke* (1974, 5 baskı), *Umrandan Uygurluğa* (1974, 2 baskı), *Mağaradakiler* (1978, 3 baskı), *Kırk Ambar* (1980), *Bir Facianın Hikâyesi* (1981), *Işık Doğudan Gelir* (1984), *Kültürden İrfana* (1985). Balzac'tan yaptığı çevirilerin ilki 1943'te yayımlandı. Fransız edebiyatından yaptığı çevirilerin yanı sıra, Uriel Heyd'in *Ziya Gökalp, Türk Milliyetçiliğinin Temelleri* (1980), Thornton Wilder'ın *Köprüden Düşenler* (1981) ve Maxime Rodinson'un *Bati'yi Büyüleyen İslâm* (1983) adlı eserlerini de Türkçeye kazandırdı. İletişim Yayınları Cemil Meriç'in "Bütün Eserleri"ni toplu halde basarken, daha önce yayımlanmamış üç kitabını daha yayımladı: *Jurnal 1* (1992), *Jurnal 2* (1993), *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (1993). "Bütün Eserleri" dizisinde "gözden geçirilmiş yeni baskı" sı yapılan kitaplar ise şunlardır: *Bu Ülke* (1992), *Bir Dünyanın Eşiğinde* (1994), *Saint-Simon, İlk Sosyolog İlk Sosyalist* (1995), *Umrandan Uygurluğa* (1996), *Mağaradakiler* (1997), *Kırk Ambar 1 - Rümuz-ül Edeb* (1998), *Kırk Ambar 2 - Letçe-t-ül Hakayık* (2006), *Işık Doğudan Gelir* (2008).

İÇİNDEKİLER

Önsöz / Sonsöz	11
-----------------------------	-----------

BİRİNCİ BÖLÜM

<i>Kültürden İrfana</i>	31
--------------------------------------	-----------

<i>Kültür mü İrfan mı?</i>	35
---	-----------

<i>Batı Kültürden Ne Anlıyor?</i>	41
--	-----------

1- “KAVRAMLARA VE TANIMLARA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ” İÇİNDE KÜLTÜR	42
---	-----------

Giriş.....	42
------------	----

Kelimenin Tarihçesi.....	47
--------------------------	----

Amerikan Sosyolojisinde Kültür ve Medeniyet Ayrımı.....	48
---	----

Almanya’da Durum.....	50
-----------------------	----

İngiltere’de ve Başka Ülkelerde “Humanities” Olarak Kültür.....	54
--	----

Sözlüklerde Bir Gezinti.....	60
------------------------------	----

2- “TOPLUMSAL EYLEM”DE KÜLTÜR, MEDENİYET VE İDEOLOJİ	63
---	-----------

Dünya Tarihinde.....	63
----------------------	----

Antropoloji’de ve Sosyoloji’de.....	64
-------------------------------------	----

Kültür ve Medeniyet.....	65
Kültürün Tanımı.....	67
İdeoloji ve Kültür.....	67
3- BATI, BAŞKA NE ANLIYOR KÜLTÜRDEN?.....	68
4- BİTİRİRKEN.....	69
İdeoloji “Fikriyat” mıdır?.....	73
Sömürgecilik ve Klasik Antropoloji.....	79
Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu.....	85
Oryantalizmin Kaynağı.....	97

İKİNCİ BÖLÜM

İslâm Denen Meçhul.....	105
Şehbenderzade Ahmed Hilmi.....	111
Bir Not.....	115
“İslâm’da Tarih ve Müverrihler”.....	119
Bir Gurub ve Bir Tulu’.....	123
Garaudy’dan Hammer’e.....	129
İhtida Eden Bir Komünist.....	129
Sihirli Bir Bilgi Adı.....	130
Şarkiyatın Büyük Tâcidarı.....	132
Hatıraların Alacakaranlığında.....	135
Tunuslu Hayrettin’den Celâl Nuri’ye.....	139
İlk Bölüm: Çevre (Muhit).....	146
İkinci Bölüm: İrk.....	147
Üçüncü Bölüm: Zaman.....	148
Yeni Bir Bölüm: Medeniyet.....	150
İbtidâî (Orijinal) Medeniyet.....	154
Fikrî Hazırlıklar.....	156
Aydınlanmamış Bazı Noktalar: Yenilikler, Eskilikler.....	156
Lisan Bahsi.....	160
Elif-ba (Alfabe) Meselesi.....	164
İrfana Dair.....	165

Edebiyat Hakkında	166
Muâşeret (Görgü) Hakkında	167
Nüfus	168
Biraz İktisadiyat	169
Cihan Buhranı	170
Aykırı Düşünceler	170
Bazı Uygulamalar	171
Son Bölüm	171
Sonra Bir Lâhika: Lisan Hakkında	172
Medeniyet Tâbir ve Mefhumu Hakkında	173
Kadim Yunan Medeniyeti	175

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“Çağların Anıtları”	179
1- SIYASÎ VE İÇTİMAÎ İKLİM	181
2- POLİTEİZMİN MİRASI	185
3- YAHUDİLİĞİN VE HİRİSTİYANLIĞIN ETKİSİ	185
“İslâm ve Medeniyet”	191
1- TARİHÎ VESİKALARIN KIFAYETSİZLİĞİ VE TARAFGİRLİĞİ	192
2- İSLÂM'IN BASAMAKLARI	193
3- BİR MEDENİYETİN DEĞİŞMEZLERİ	194
4- İSLÂM'IN DÖRT ÇAĞI	196
İslâm Tarihinde Zaman Boyutu	199
Kavimlerde Sübjektif Zaman	202
Bir Çağa Adımı Veren Adam: El Biruni	207
İbn Sina Üzerine Bir İki Not	217
Le Bon mu, Renan mı?	227
İbn Rüşd ve Ortaçağ İslâm Düşüncesi	235
Ortaçağ Düşüncesinin Kökleri	236

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

<i>İnsanlığın Son Sözü Agnostisizm mi?</i>	243
<i>Ateizm Nedir?</i>	249
<i>Rıza Tevfik ve Stuart Mill</i>	255
<i>Düşünce Hayatımızdan Üç Kesit</i>	259
<i>Bir Tartışma Vesilesiyle</i>	263
<i>İki Düşman Kardeş</i>	269
<i>Peyami'ye Okurken yahut...</i>	273
<i>Doğulu Kalan Tek Müstağrip</i>	279
<i>Hâmid ve Deha</i>	283
<i>Kuşunun Son Şarkısı</i>	285
<i>Bir Halk Edebiyatı Var mıdır?</i>	289
<i>Bizde Roman</i>	293
<i>“Edebiyat-ı Cedide'nin Otopsisini” yahut Kıvılcımlı'ya Dair</i>	307

BEŞİNCİ BÖLÜM

<i>Ali Baba'nın Mağarası</i>	313
<i>Dilimizin En Büyük Lügatnüvisi: Redhouse</i>	319
<i>Edebiyat Kamusları</i>	327
<i>Revak ve Saray</i>	333
<i>Arapça Öğrenmek</i>	337
<i>Osmanlı Arapça Bilir miydi?</i>	341
<i>Dil Kurumu, Dil Akademisi</i>	345
<i>İslâm'dan Önce İran Edebiyatı</i>	351
<i>“Binbir Gece” ile “Mukaddime”</i>	357
<i>Arap Edebiyatı</i>	361

ALTINCI BÖLÜM

<i>“Edebiyat Cumhuriyeti”</i>	367
<i>Abélard ile Heloise</i>	371
<i>Çocuk Edebiyatı</i>	375
<i>Polonya'nın En Büyük Şairi</i>	395
<i>UNESCO</i>	403
<i>Gandi'yi Dinlerken</i>	409
<i>Zora Yok Demek</i>	417

YEDİNCİ BÖLÜM

<i>Fert ve Tarih</i>	423
1- BÜYÜK ADAM'IN MENŞEİ	423
Büyük Adam Uzun Bir Gelişmenin Son Halkası	425
Etkin ve Şuurlu Tek Faktör	430
Büyük Adam ve Sosyal İhtiyaç	434
Ferdin Rolünü Belirleyen, Toplumun Yapısı	438
2- CARLYLE'İ TANIYOR MUYUZ?	449
3- TARİH, BÜYÜK ADAMLARIN YAPTIKLARINDAN İBARETTİR	459

SEKİZİNCİ BÖLÜM

<i>Batı'nın Yeniçerileri: Genç Osmanlılar</i>	471
<i>Dava, Bugünü Düne Bağlamaktır</i>	477
<i>İnanmış Aydının Problemleri</i>	485
<i>Kültürün Tek Taşıyıcısı</i>	491

ÖNSÖZ / SONSÖZ

“Karanlıkları devirmek ve aydınlık bir çağın kapılarını açmak için en mükemmel silah kalem. Sözle, yazıyla kazanılmayacak savaş yok... Kalem sahiplerine düşen ilk vazife, telaş etmemek, öfkelenmemek, kin kıskırtıcısı olmamak. Halkı okumaya, düşünmeye, sevmeye alıştırmak. Bir kılıcın kazandığı zaferi başka bir kılıç yok edebilir. Kalemle yapılan fetihler tarihe mâl olur, tarihe yani ebediyete.”

Cemil Meriç, *Kırk Ambar*

Kültürden İrfana ile “Cemil Meriç’in Bütün Eserleri”ni kapsayan on iki ciltlik bir külliyat sona eriyor. Cemil Meriç’in hayattayken yayımlanan dokuz telif eseri var, bunlara iki cilt halinde *Jurnal*’lerini ve bir cilt olarak da *Sosyoloji Notlarını ve Konferansları*’nı ekledik. Journallerin yayımlanmasını biz üstlenirken, Ümit Meriç de Cemil Meriç’in sosyoloji derslerinde ve çeşitli konferanslarında almış olduğu notları bir araya getirdi.

Cemil Meriç’in eserlerinin yayına hazırlanması süreci yaklaşık yirmi yıl sürdü. Bu eserlerle ilgili yapmış olduğumuz ve bizim “gözden geçirme, yeniden yapılandırma” olarak nite-

lendirdiğimiz, esas olarak eserler arasında bir atflar ağı kurma çabası; Meriç'in değişik kitaplarındaki aynı ya da benzer konuları bir araya getirme gayreti; dipnotlarıyla okuyucuyu, Cemil Meriç'in eserlerini yazarken kullandığı kaynaklar hakkında bilgilendirme arzusu; yine dipnotlarıyla yazının düşüncesinin şekillenmesinde rol oynamış kimi düşünürleri, metin içinde ismi geçen kimi yazarları ve eserlerini tanıtma çalışması olarak tanımlayabileceğimiz bu baskıya hazırlama süreci, elinizdeki bu son eserin yayımlanmasıyla tamamlanmış oluyor. Amacımız, Cemil Meriç'in hem üslubu hem içeriği bakımından benzersiz olan eserlerinin okuyucuyla yeniden buluşmasıydı. Bir başka amacımız da Cemil Meriç'in bizlere sunduğu düşünce evreninden hareketle, onun düşünce ve duygu dünyasını paylaşırken, bu düşüncenin yankılanmaya devam etmesini sağlamak, onu günümüze ve daha da ötesine taşıyarak okuyucunun nasıl zenginleşebileceğini göstermekti.

Bu son eserde de asıl zamanımızı alan dipnotları oldu. Hem bir Cemil Meriç okuruna, üstadın çok iyi bildiği ve herkesin de kendisi gibi bildiğini vehmettiği konularda bilgi vermek, hem de biraz daha ileri giderek, metinlerden hareketle nerelere kanatlanabileceğini göstermek istedik. Cemil Meriç'in yazılarındaki ipuçlarından hareketle çoğalmak ve zenginleşmek o kadar cazip ki, düşüncelerini sürdürmek, aralık bıraktığı kapılardan yepyeni ve bambaşka dünyalara kanatlanmak. Zaten bu tam da Cemil Meriç'in istediği şey, taşıdığı kültür ve irfan meşalesinin elden ele geçmesi, yazılarını okuyanların yola devam etmesi, araştırmacı, sorgulayıcı, çözümleyici bir duruş sergilemeleri. Doğru düşünmeyi öğrenmeleri, karşıt düşünce ve görüşlere açık olmayı, paylaşmayı, hoşgörülü olmayı, sevmeyi öğrenmeleri...

Dipnotlarında fazlaca zaman geçirdik, bu notların zaman zaman hacmi de belki abartılı oldu ama zaten birçok bakı-

dan hâlâ güncel olan Cemil Meriç'in bu kitabının da biraz daha güncellenmesini, kendimizce bir artışı olmasını istedik.

Dipnotlarıyla ilgili bu çalışmanın çok da sistematik olduğunu söyleyemeyiz, yani her yazıya mutlaka bir dipnotu ayrılmadığı gibi her dipnotunun da aynı önemde olmadığı açık. Kaçınılmaz olarak biraz sübjektif davrandık, bazı konulara daha fazla ağırlık verdik. Kimi dipnotları kısaltılabildi de kuşkusuz ama ilk halleriyle bırakmayı tercih ettik.

Kültürden İrfana sekiz bölümden oluşuyor. Her bölüm yaklaşık otuz beş, kırk sayfa. Bölümlerin içindeki yazılar ise değişik büyüklükte. Bir, iki sayfa olanların yanında yirmi beş, yirmi altı sayfa olanlar da var. Uzun ya da kısa, kitap-taki her yazı, Cemil Meriç'in engin tecrüsesünü, hiç yılmayan araştırmacı yanını bir kez daha gözler önüne seriyor; biz okuyucularını, yılların içinden süzülerek gelen zengin birikimiyle, sınır tanımayan düşüncesinin derinliğiyle, farklılığıyla ve çeşitliliğiyle bir kez daha baş başa bırakıyor.

Külliyyatla ilgili yıllardır sürdürdüğümüz bu çalışma sürecini aslında istediğimiz gibi noktalayamadık. Özellikle her kitabın sonunda bir lügatçe olmayışı, yine her kitabın sonuna bir dizin, külliyyata da bir genel dizin eklenememiş olması bizce önemli bir eksiklik. Telafi edebilmeyi ya da telafi edilebilmesini diliyoruz.

En büyük temennimiz, Cemil Meriç'in daha çok okunması ve özümsemesi, düşünme ve araştırma yönteminin benimsenerek eserlerinden hareketle yeni eserler meydana getirilmesi, yeni Cemil Meriç'ler yetişmesi.

* * *

Kitabın başında, belli bir çağın insanı olarak şimdiye kadar kültürün hizmetinde olduğunu, eserlerinin “kültür” cildinin aşağı yukarı tamamlandığını ifade eden Cemil Meriç bundan böyle eserlerinin “irfan” cildine başlamak arzusunu

dadır. Dünya kütüphanelerinin kapılarını yurdunun insanına açmış, Hint ormanlarının uğultusunu edebiyatımıza taşımış, Batı'nın büyük düşünce fatihlerini konuşturmuş yani aslında ayrıntılarla fazla uğraşmıştır. Artık kültürden çok irfana eğilmek, çıktığı bu uzun yolculukta devşirdiği hakikat meyvelerini okuyucusuna sunmak istemektedir.

Meriç'e göre, gerçek kültür bir tutkudur, insana inanıştır, kendini insanlığın kaderinden sorumlu tutuştur. Bir sevgidir kültür, insanın kendi kendini fethidir. Dünya çapında bir hümanizmanın inşasıdır. Bugünü mazi ile zenginleştirmektedir. Mazi ve istikbal ile...

İrfan ise düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kelimedir; insanoglunun has bahçesi, ayırmaz birleştirebilir. Bu bahçede kinler susar, duvarlar yıkılır, anlaşmazlıklar sona erer. İrfan kendini tanımakla başlar. Kendini tanımak önyargıların köleliğinden kurtulmaktır, önyargıların ve yalanların. Tecessüsü madde dünyasına çivilemeyen, zekâyı zirvelere kanatlandıran uzun ve çileli bir nefis terbiyesi irfan. Kemale açılan kapı, amelle taçlanan ilim. İrfan bir tanrı vergisi, cehitle gelişen bir mevhibe.

Kitabın ilk bölümü, Cemil Meriç'e göre "çok netameli ve hiçbir zaman berrak bir tarife kavuşturulmamış... kaypaklığı, müphemiyeti ve seyyaliyetiyle Avrupa'nın uydurduğu bir mefhum" olan kültüre ayrılmıştır. Kitabın en uzun üç yazısından biri olan bu bölümde Batı'nın kültürden ne anladığını irdeler Cemil Meriç. İki kılavuzu vardır, Amerikalı Kroeber ve Kluckhohn'la Kanadalı Guy Rocher. İki kılavuz ve iki eser: *Kültür, Kavramlara ve Tanımlara Eleştirel bir Bakış ve Toplumsal Eylem*.

Sonra sıra ideoloji mefhumuna gelir. İdeoloji hakikatin bütününe kucaklamaz. İdeolojiler sisle karışıktır, ama dumanlı diye ışığı reddedemeyiz. Hiçbir ilim hakikatin bütününe sunmaz, insan ilimlerinin hepsi bir yanıla ideolojidir.

İdeoloji, yani belli bir medeniyetin, belli bir inancın, belli bir cemaatin müdafaa silahı.

Yığınlar tefekküre her zaman şüpheyile bakmıştır, bilgiyle zırhlanmamış kalabalıklar için aşırıya kaçmayan bir yabancı düşmanlığı emniyetli bir hisardır. Ama ömür boyu hisar da oturulmaz, ideolojiler tehlikelidir amenna ama gelişmemiş beyinler için. Uzak denizlere açılan pusuladan vazgeçemez. Kaosu kozmos yapan insan zekâsı tecrübelerini ideolojilerde sergilemiş; tecrübelerini ve fetihlerini. Eski toplumlar hayatın sırlarını mitoslarla aydınlatmış, çağdaş insanın hırsız feneri ideoloji.

Avrupalının imal ettiği bir bilgi dalı da, hem İslâm düşüncesinin hem de Osmanlının yabancı olduğu antropolojidir. Çağdaş antropoloji'den çok şeyler öğrenebiliriz belki ama hep ihtiyatlı olmak, iddiaların arkasındaki gerçek maksatları gözden kaçırmamak, Avrupa'nın her ileri sürdüğünü mutlak hakikat saymamak, hatta bunun tersini düşünmek şartıyla. Antropoloji, İslâm dünyasını ciddi olarak ele almamıştır, alamaz da. Fakat çağdaş ilimlerin bütün buluşlarından yararlanmak da İslâm dünyasının yan çizemeyeceği bir görevdir.

Sömürgeciliğin "keşif kolu" olan oryantalizme gelince, oryantalizm, 18. yüzyılın sonundan itibaren Batı'nın üstünlüğünü sürdürme taktiği, Doğu üzerinde otorite kurma çabasıdır. Doğu'yu inceleyen kişi, ister Avrupalı ister Amerikalı olsun, kendi gerçeğinin zorladığı temel kuralların dışına çıkamaz. Oryantalizm coğrafi bir ayırım değil, bir seri çıkarlar toplamıdır.

Belki de bu konuda öncelikle yapılması gereken, oryantalizmin yerine neyin geçebileceğini düşündürmektir. Diğer kültürler ve diğer halklar, baskı ve yönetme emeli taşımadan, hür ve bağımsız bir görüş açısı ile nasıl incelenebilir?

Edward Said'in oryantalizmle ilgili kitabı, dokunulmaz bi-

rer hakikat diye yutturulan hain ve sinsi yalanları bir bir deviriyor Cemil Meriç'e göre. Düşünceye çağırın bir düşünce kitabı, aydınlık, öğretici. Uyuşuk zekâları tokatlayarak uyandırmaya çalışıyor. Susan milyonların müdafaanamesi.

Biz de kendimizi Batı'nın imal ettiği çarpıtıcı bir aynadan seyrediyor, daha doğrusu bu aynadaki hayale göre inşa etmeye çalışmıyor muyuz?

* * *

Kitabın İkinci Bölüm'ü, "İslâm Denen Meçhul" yazısıyla başlar. Meriç'e göre kendimizi tanımadan başkalarını nasıl tanıyabiliriz? Avrupa'yı Avrupa'nın istediği kadar tanıdık. Asya, kâşifini bekleyen bir seyyare. İslâmiyet mavi sakalın kırkinci odası. Tanımıyoruz kendimizi, tanımak da istemiyoruz. Oysa yaşamak istiyorsak dünyadaki yerimizi bilmek zorundayız.

Araftayız, irfanımızı maziye bağlayan köprüleri berhava ettik. Bu fetret döneminde kılavuzumuz ister istemez Avrupa olacak. Fakat Batı yazarlarını büyük bir dikkatle okumak, şuurlu veya şuursuz yalanlarını düzeltmeye çalışmak yapılacak ilk iş.

Nitekim Şehbenderzade Ahmet Hilmi, Abdullah Cevdet'in tercüme ettiği Reinhart Dozy'nin İslâm Tarihi'ndeki yanlışları düzeltmek için kaleme sarılmış, iki ciltlik bir İslâm Tarihi yazmış. Şarkiyatçıların nasıl hataya düşmek zorunda olduklarını akli delillerle irfan dünyasına ispat eden, bugün de değerini koruyan nefis bir eser.

Şemsettin Günaltay'ın İslâm'da Tarih ve Müverrihler adlı eseri de bu konuda kaleme alınan "en mufassal ve en vâkıfane" eserlerden biri. Zeki Velidi Togan'ın Tarihte Usûl adlı "nefis araştırması" ile İslâm'da Tarih ve Müverrihler birbirini tamamlar. İslâm tarihiyle uğraşanlar için her iki eser de vazgeçilmez birer kılavuz.

Batı'dan da, komşu ülkelerin fikir adamlarından da faydalanmak hem borcumuz hem de vazifemiz. Ama önce kendi insanlarımızı tanımakla mükellefiz.

İşte Ahmet Mithat Efendi, işte Namık Kemal, biri muhteşem bir gurub, diğeri coşkun bir tulû.

İşte Türkçenin ilk büyük sözlüğünü yazan Redhouse, işte İslâm Doğu'nun bütün tarihini, bütün edebiyatını dünyaya tanıtan *Osmanlı Devleti Tarihi* yazarı Hammer. Doğu irfanına yıllarca emek harcayan bu Avrupalıların da kadrini bilmeliyiz.

Tunuslu Hayrettin, geniş tecrübesi olan bir devlet adamı Tanzimat dönemi sonlarında İslâm ülkelerindeki islahatı tespitte çalışmış. Çözmek istediği kördüğüm: İslâm kalarak çağdaşlaşmak. Ülkemiz o zamandan beri bu önemli sorunla karşı karşıyadır. Fakat meseleye rasyonel bir cevap getiremedik, çünkü bizden önceki düşüncelerden habersiziz. İntelijansiyamız Amerika'yı hergün yeniden keşfetmeye çalışan bir şaşkınlar kervanı.

Celâl Nuri tarihimizi iyi bilen bir müstağrip, eseri bir asırlık bir davanın bir çeşit fezlekesi. Hayrettin Paşa'nın getirdiği aydınlıkla *Türk İnkılabı*'nın üzerine eğildiği meseleler karşılaştırılmadıkça dertlerimize sürekli bir çözüm bulunamaz.

Celâl Nuri lâıyk olduğu yeri bulamamış bir Türk aydındır Cemil Meriç'e göre, kişiliğini koruyabilen nadir aydınlardan biri. Cumhuriyet nesli bu inanmış ideoloğuna hep şüpheyle bakmıştır. Oysa Celâl Nuri de inkılapların kaçınılmaz olduğuna inanan bir müstağriptir.

Türk İnkılabı, İkinci Meşrutiyet aydınlarının entelektüel boyutlarını tespit etmek isteyenler için paha biçilmez bir vesika. Meriç de kitabının en uzun ikinci yazısını *Türk İnkılabı*'na ayırır.

Avrupa'yı çok iyi tanıyan, bununla beraber kendini hiçbir cereyana kaptırmamış, eklektik kalmayı tercih etmiş bir dü-

şünür. Metin bir akliselim, şaşırtıcı bir millî şuur ve münevverin mesuliyetini idrak etmiş bir insanın medenî cesareti. Adeta Cemil Meriç'in entelektüel bir portresi.

* * *

Üçüncü Bölüm'de, üç Avrupalı yazar tarafından kaleme alınmış üç önemli eseri gündeme getirir Meriç. Bu yazarlardan Francesco Gabrieli'nin kaleme aldığı kitap, *Hazret-i Muhammed*'i yedinci asrın anıt kişisi olarak sunar okuyucusuna.

André Miquel'in yazdığı *İslâm ve Medeniyet*'nde yazar on-dört asırlık İslâm tarihini gözden geçirirken, olayları anlatmaktan çok, İslâm'ın kaderine, dolayısıyla insanlığın kaderine ışık tutmak arzusundadır.

Louis Gardet *İslâmın Büyük İnsanları* adlı eserinde okuyucuyu İslâm büyüklerinin portreleriyle dolu bir galeride dolaştırmaktan çok, İslâm âleminde yaşayan çeşitli milletleri, ortak yanlarını ortaya çıkararak incelemektedir. Gardet'ye göre her din bir zihniyet şekillendirir bünyesinde. Ama İslâmiyet diğer dinlerden farklı olarak belli bir siyasi teşkilatlanmadır, bir hayat felsefesidir, bir kurallar bütünüdür... Ülkeler ve çağlar arasındaki farklılara rağmen İslâmiyette her zaman İslâm hayatını yönlendiren ve herkes için ortak olan prensiplerden oluşan bir birlik ekseni var olmuştur.

Sonra El Biruni'ye geçer Cemil Meriç, bir çağa adını veren, eserleri 11. yüzyılın entelektüel zirvesini teşkil eden El Biruni'ye. Biruni'nin eseri, o devirde İslâm ilmiyle, İslâmların varisi olduğu kadim ilimlerin birçok kolunu birleştirmek için girişilmiş en başarılı teşebbüstür.

Yunan felsefesi ise, İslâm dünyasının doğusunda İbn Sina'dan daha büyük bir yorumcu bulamamıştır. İbn Sina Yunanlıların büyük bir hayranı olduğu halde Yunan felsefesini daima İslâm perspektifine uydurmaya çalışmıştır.

“Le Bon mu Renan mı?” başlıklı yazısında on dokuzuncu asrın yetiştirdiği “en geniş ufuklu tarihçi ve lisanîyatçılardan biri” olan Ernest Renan’ın *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük* adlı “büyük ve muhteşem” çalışmasına kısaca yer veren Cemil Meriç, bu vesileyle Gustave Le Bon’un *Arap Medeniyeti* adlı eserine de değinir. Yazıda ayrıca Renan’ın “İslamiyet ve Bilim” konulu bir konferansına Cemalettin Efgani’nin verdiği cevapla Namık Kemal’in *Renan Müdafaaanamesi* de yer almaktadır...

Bu yazının devamında, İbn Rüşd ve Ortaçağ İslâm düşüncesini ele alan Goffredo Quadri’nin bir eseri aracılığıyla bizleri İbn Rüşd ve *Ortaçağ Avrupa’sındaki Arap felsefesi*’yle buluşturur Cemil Meriç.

* * *

Dördüncü Bölüm, agnostisizm, ateizm gibi kavramları ele alırken bizi, Rıza Tevfik’in *Felsefe Kamusu* ile de tanıştıırır. Tamamlanmamış olmasına rağmen *Kamus*, “sığ ve zavallı irfanımızın kâbına erişemeyeceği” bir eserdir. Ateizm maddesi ciltlerle kitap değerinde, dolgun ve doyurucu bir araştırma.

Rıza Tevfik, kimsenin dolaşmayı akıl etmediği, hatta varlığından bile haberdar olmadığı metruk mabetlerde tek başına dolaşan bir nevi büyücü. Dudaklarında işitilmemiş isimler, koltuğunda kalın ciltler, meçhul kaynaklara eğilen bir garip yolcu. Tek kılavuzu var, inzibatsız ve serazad bir merak. Doğu’yu da Batı’yı da değerlendirmek isteyen sonsuz bir teccüss. Yasak bölge tanımayan hürendiş bir zekâ. Tıpkı Cemil Meriç gibi.

Tevfik Fikret’le Mehmet Akif, iki düşman kardeş. Bu iki düşman kardeşi sevgiyle bağrımıza basmak ve yıkılış çağının kaçınılmaz çelişkilerinden kurtulamadıkları için suçlamak küstahlığına kapılmamak gerekir.

Peyami Safa-Nâzım Hikmet kavgasında da bize düşen bu iki düşman kardeşi günahlarından sıyrarak anlamak ve muhabbetle bağrımıza basmaktır.

Ahmet Mithat Batı'nın tanıtıcısı olduğu halde belki de Doğulu kalan tek müstağrip, İslâma tevcih edilen her tenkit karşısında aşılmaz bir hisar. Nitekim Draper'in kitabındaki iddiaları üç ciltlik eseriyle tuzla buz eden de o.

Sırada Abdülhak Hamid vardır, şiiri, üç kıtaya ferman diletten bir imparatorluğun sesidir – büyük ırmaklar gibi coşkun ve bulanık. Sonra Yahya Kemal, gök kubbemizde ebediyen yaşayacak bir ses, kuğunun son şarkısı.

Halk Edebiyatı yazısını “Bizde Roman” izler. Bu yazıda, *Türk Romanının Doğuşu* kitabıyla Güzin Dino, (*Gerçekten Genel bir Edebiyat üzerine Denemeler*'i ile René Etiemble ve bir Türk romanı var mıdır sorusuna cevap arayan Ahmet Hamdi Tanpınar çıkar karşımıza.

Derken Hikmet Kıvılcımlı zuhur eder, “Marksizmin meczubu kesilmiş, kutupluğa özenen meczup bir derviş”. Yine de edebiyat-ı cedideyi otopsi masasına yatırmak, bu edebiyatın hastalıklarını, tercümanı olduğu medeniyetin hastalıkları olarak teşhis etmek, bir kelimeyle Batı ile Doğu'nun muhasebesini yapmak çetin bir iştir. Kıvılcımlı yapılması gereken araştırmanın oldukça başarılı bir taslağını sunar. Zaten bu bir polemiktir, Kıvılcımlı da ülkemizin yetiştirdiği en büyük polemikçilerden biri.

* * *

Beşinci Bölüm'ün ilk yazısında, Emile Littré ve *Kamus*'unu ele alır Cemil Meriç. Avrupa irfanı bütün heybeti, bütün diriliği ve canlılığı ile o dört ciltte ziyaretçisini beklemektedir. Littré'yi çevirmek Türk diline ve Türk düşüncesine yapılacak en büyük hizmetlerden biridir. Fikir planında gerçekten Batılılaşmak için böyle bir temele ihtiyacımız var.

Kaldı ki kelimeler vuzuha kavuşmadan, yani dilimiz medenî bir dille karşılaştırılıp mefhumlar yerli yerine oturtulmadan Batı edebiyatının şaheserlerini nasıl tercüme edilebiliriz?

Littré'den Redhouse'a geçiyoruz, "dilimizin en büyük lügat-nüvisi", Türkiye'ye ve Türkçeye gönülden dost Redhouse'a.

Bir sonraki yazısında, Fransızcada ve İngilizcede hazırlanmış belli başlı edebiyat ansiklopedilerini ele alır Cemil Meriç, sonra da Muallim Naci'nin *Islahat-ı Edebiye'sine*, Tahir-ül Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati*'ne değinerek Dergâh'ın çıkardığı, "bir ilim abidesi olmasa bile bir iyi niyet ve yorulma bilmeyen bir emek şaheseri" olan *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'ine yer verir kısaca.

İslâm'ı tanımak için ilk adım Arapça öğrenmek belki ama bu ihtiyacı duyan kaç Türk aydını var? Bırakın Arapça öğrenmeyi Osmanlıcadan ne haber? Cemil Meriç'e göre mesele kendi ilmimizi, kendi kültür eserlerimizi okuyup anlamaktır. Osmanlılar hiçbir dönemde Arapça bilmiyorlardı. Hele bugünkü nesillerin böyle bir gayreti göze almaları tam bir hayal.

Aslında bugün içinde bulunduğumuz boşluk maziyi iyi tanımayışımızdan. Bu itibarla her şeyden önce bu konuda bizden öncekilerin neler düşündüğünü, neler tavsiye ettiklerini bilmek, yazdıklarını yeni harflere çevirmek, okumak, okutmak, tartışmak zorundayız.

İran edebiyatına kısa bir giriş, sonra Batı romanının erişemediği bir şahika olan, Doğu insanından çok Batı insanının hayalini kanatlandıran, şuurundaki Doğu imajını besleyen *Binbir Gece*...

* * *

Altıncı Bölüm, bir İspanyol yazarının *Edebiyat Cumhuriyeti* adlı eserini tanıtan bir yazıyla başlar, kitap, bir hiciv ve

mizah şaheseri. Bu cumhuriyet bütün çağların ilim ve sanat adamları ile dolu hayalî bir belde, Sezar savunma, Tacitus dış işleri bakanı, Seutonium müsteşar.

Dokuz yüz yıl arafta beklemiştir Abélard. 11. yüzyılda yaşamış olmasına rağmen, edebiyat tarihinin en önemli eserlerinden biri olan *Abélard ile Héloïse'in Mektupları* ancak 19. yüzyılda yayımlanabilmiştir

Çocuk Edebiyatı, çocuk edebiyatını ele alan bir edebiyat tarihi. Kitabın en uzun yazılarından da biri. Her ülkede çocuklar için yazılan ve pazarlanan kitaplar var, ama çocuk edebiyatının sınırları da mahiyeti de tam olarak belli değil aslında. Bu edebiyat asırlar boyu pusulasız yelken açan bir gemi, uğradığı her limandan ganimetler devşirmiş. Bugün artık, yaş, cinsiyet, din, sosyal sınıflar, mazi, hal, istikbal dikkate alınarak şekillenen, dünyanın bütün çocuklarına seslenebilecek bir edebiyat peşinde insanlık.

Polonya'nın en büyük şairi Adam Mickiewicz'den Batı'nın mimarı olduğu bir kuruluşa, UNESCO'ya geçer Meriç, bir deniz kızına benzettiği UNESCO'ya.

Sonra da Gandi'yi ağırlar, birinin hakikat sandığını öteki hata sayabilir, hakikati aramak için karşısındakine şiddet kullanmamak, hasmını sabır ve sempati ile hatadan kurtarmak lazım diyen Gandi'yi. Zafer ıstıraba katlanmasını bilenindir, zora başvuranın değil.

“Evimin dört bir yandan duvarla kuşatılmasını, pencerelerimin kapatılmasını istemem. Her ülkenin kültürü bir bahar rüzgârı gibi serbestçe esebilmeli odamda ama beni önüne katıp götürmemeli. İman bir zindan değildir, tanrının bütün yaratıklarına açıktır bu iman. Ne ırk ayrılığı tanırım ne din ayrılığı ne de renk ayrılığı”. Cemil Meriç'i okur gibiyiz.

* * *

Yedinci Bölüm, Fert ve Tarih'e ayrılmış bütünüyle, kitabın en uzun bölümü. Ferdin tarihteki rolü nedir, tarih büyük adamların yaptıklarından mı ibarettir gibi sorulara cevap arayan bir çalışma. Çalışmanın ikinci bölümü Thomas Carlyle'ın *Tarihte Kahraman* adlı eserini ele almaktadır.

Cemil Meriç Herbert Spencer'in bu konudaki düşünceleriyle başlar yazısına. Spencer'e göre büyük adam uzun bir gelişmenin son halkasıdır, yani o toplumu değiştirmeden önce toplumun onu inşa etmesi gerekir. Başardığı değişikliklerin asıl kaynağı da kendisinden önce gelen nesillerdir.

Sydney Hook'a göre de insanlar daima kendilerini kurtaracak birilerini ararlar. Sosyal ve siyasî işler sarpa sarınca kahramana duyulan alaka daha da artar, buhranın sona ereceği ümidi, güçlü ve zeki bir liderin zuhur edeceği ümidinden ayrılmaz... Kahramana bazen kurtarıcı denir, bazen şövalye, bazen peygamber veya sosyal mühendis.

Friedrich Engels'e göre büyük adam sosyal bir ihtiyacın kaçınılmaz cevabıdır... Evet kahramana ihtiyaç vardır ama kahramanın etkili olmasını tayin eden, tarihî kanunlar yahut kahramanın ortaya çıktığı dönemdeki ihtiyaçlardır. Büyük adam yaşadığı zamanın ruhunu veya belli bir kültürün özünü ifade eden bir varlıktır ve insanlığı bu varlık hürriyete kavuşturacaktır.

Georgi Plekhanov için, tarihî olayların akışını asıl şekillendiren genel sebeplerdir. Bu genel sebepler de üretimin ekonomik ve sosyal sürecinin insanlar arasında doğurduğu ilişkiler bütünüdür, üretim güçlerinin gelişmesidir. Büyük adam zamanının ihtiyaçlarına diğer çağdaşlarından daha iyi cevap verecek özelliklere sahip olduğu için büyüktür, kişiliği tarihin akışına yön verdiği için değil.

Thomas Carlyle tarih araştırmalarına biyografiler serpiştiren yazarların aksine tarihi monografilere teksif eder... İlahî tecelli üstün bir sezmiş halinde imtiyazlı varlıklarda yoğunla-

şır... Kahramanlıkları tabiat üstü bir bilgi ve aksiyon mihrakı ile aralıksız temaslardan gelir. İnsanoğlunun geçmişi bu büyük ilham sahiplerinin saçtığı ışıkla aydınlanır, birbirini takip eden medeniyetlere kendi damgalarını vurmuşlardır bu insanlar... Bunlardan biri de Hazreti Muhammed'dir. Carlyle tarihi ferdi amillerle izah eder, tarih büyük adamların yaptıklarından ibarettir.

* * *

Sekizinci Bölüm'de, bir yazı ile üç röportaj var. Bu bölüm adeta Cemil Meriç'in entelektüel bir vasiyeti niteliğinde.

Cemil Meriç'e göre istikbalimizin üzerinde yükseleceği tek sağlam zemin, tabu tanımayan gerçek bir hürriyettir. Her beşerî düzen kusurludur. Aydın bu kusurları görmez, yani men edilirse ya körü körüne saldırıya geçer yahut köleleşir. Aydın susmaya mahkûm edilirse ısırır veya boğulur. Tenkit hakkının mutlak olmadığı her ülkede alkış bir yalandır; küçülten, sefilleştiren bir yalan.

Bu cihatta zafer kurtuluşun ilk merhalesi. Sonra Batı'yla hesaplaşacağız, kızmadan, aynı haklara sahip, aynı ağırlıkta iki muhatap olarak. Türk insanı büyük bir medeniyetin varisidir. Kendisine sonsuz düşmanlıklar kazandıran bir mezi. Ve bugün tam bir mağlubiyet içindedir... Zaferin biricik şartı fedakârlık. Kavgaların en çetini karşısındayız, kendimizle kavga, haysiyet ve namus kavgası. Hakikat uğrunda bu kadarcık bir tehlikeyi göze alamayanların yaşamaya hakları var mı?

İstikbalimizi kendimize karşı kazanmak zorundayız önce. En büyük tehlike bu tefekkür ataleti, bu zillete rıza, bu gururundan soyunuş. Oysa insanın tek izzeti tefekkür...

Bir başka büyük tehlike de uzun zamandır müptela olduğumuz yobazlık. Bize düşen, dertlerimizi ömür boyu gönüllerinde taşıyan insanlara sevgiyle eğilmek ve hödük idraki-

mize hata gibi gelen kusurları cımbızla ayıklamaya kalkışmamak. Türk insanı, irfandan önce sevgiye ve anlayışa muhtaçtır.

* * *

Görüldüğü gibi Cemil Meriç'in bu eseri de aslında bir kırk ambar, hatta bir ara kitabın ismi olarak da düşünüldüğü gibi bir dağarcık. "Dağarcık'tan" yerine "Kültürden İrfana"nın seçilmesi belki de Meriç'in Batı kültüründen hareketle Doğu'nun irfanına açılma arzu ve gayretinin bir ifadesi.

Bu son eserin baskıya hazırlanması süreciyle ilgili bazı notlarımızı okuyucuyla paylaşmak isteriz: "...Eser babamın hasta olduğu, felçli günlerinde tamamlanmıştı. O, baskıya gidecek dosyanın şekillenmesinde Ümit'in katkılarını, benim metinlerde yaptığım ilaveleri, dipnotlarını, sessizce, biraz da minnet duyarak onaylamış, hastalığının da verdiği duygusallıkla memnuniyetini zaman zaman göz yaşlarıyla ifade etmiş, son eserinin böyle olumsuz şartlarda hazır edildiğini izlemek zorunda kaldığı için çaresizliğine için için üzülmüş, bir yandan da çeşitli yazılarının dergi ve gazete köşelerinde kalmayıp, dosyalarda unutulmayıp gün ışığına çıkmasına memnun olmuştu. Bu eserinde de yine irfandan çok kültüre yer veriyordu Cemil Meriç; eserinin kültür sayfasını kapatıp irfan sayfasını açmak istemesine rağmen, batı düşüncesinden kopamamış, irfana da Batı düşüncesi aracılığıyla uzanmaya çalışmıştı. İslâm düşüncesinden söz ederken de, Osmanlı düşünürlerini incelerken da başlıca kaynakları hemen hep Batı kaynakları olmuştu. Kalemimi yönlendiren her zaman rasyonel düşünceydi, İslâm dünyasını keşfetmenin, anlamamanın, benimsemenin ve tabii özümsemenin ise ilâhî bir ayrıcalık olduğunu vurgulamıştı hep" (2 Ocak 2013).

Sözlerimize son vermeden önce, külliyatın hazırlanma-

sı sırasında yapmış olduğumuz çeşitli düzenlemeleri zaman zaman sert bir dille de olsa eleştirmiş olanlara teşekkür ediyoruz. Bu düzenlemeleri neden yapma ihtiyacı duyduğumuzu bütün içtenliğimizle okuyucuya aktarmaya çalışmış olmamıza rağmen, birden alevlenen olumsuz tepkilerin, aslında sağlıklı bir dayanağı da olmadığını gördük. Hiçbir eleştirmenin hiç olmazsa bir Cemil Meriç kitabını, Ötüken baskısıyla İletişim baskısını bire bir karşılaştırarak okuduğuna, yani sorumlu bir ilim adamının, objektif bir eleştirmenin yapması gerekeni yaptığına tanık olmadık. Bu durumda da çalاکalem yapılan, çoğu birbirini tekrarlayan, üstelik bazıları ilimden ve vicdandan dem vuran genellemeleri yadırgadık, mazruf yerine zarfa takılanları anlamadık.

Biz kendimizi sadece Cemil Meriç'in varisi olarak değil, entelektüel varisi olarak da gördüğümüz için, onunla beraber yıllarca çalışmış olduğumuz için, onun kütüphanesinin içinde yaşamaya devam ettiğimiz için, onun düşüncesini çoğaltarak sürdürmek istediğimiz için bütün eserlerinin baskıya hazırlanması gibi oldukça meşakkatli bir işe giriştik. Bunu Cemil Meriç'e olan bir vefa borcu olarak gördük, baskıya hazırlık çalışmalarını inanarak, seyerek yürüttük. Tabii ki en iyisini yapamadık ama onun hâlâ güncelliğini korumasını, kitaplarının bir çok baskısının yapılarak düşüncesinin yeni kuşaklara ulaşmasını sağladığımızı inanıyoruz. Müstehiz, kıvançlıyız, gururluyuz.

Bu uzun yolculukta öncelikle bana inanarak desteğini hiç esirgemeyen sevgili eşim Aynur Meriç'e, sonra da bana güvenerek cesaret veren, anlayışını, hoşgörüsünü, sabrını, dostluğunu hiç eksik etmeyen sevgili Nihat Tuna'ya ve İletişim Yayınları'na teşekkür borç bilirim.

Bir borcum da okuyucuyadır; ona da Cemil Meriç'e sahip çıktığı, bu görece uzun yolculukta bizleri yalnız bırakmadığı, desteklediği için teşekkür ederim.

Tabii ki en büyük teŖekkürüm, en büyük teŖekkürümüz Cemil Meriç'e, meydana getirdiği o benzersiz esere, bu eser etrafında toplanan, bu eseri yaŖatan, sürdüren ve sürdürecekle olan herkese.

TeŖekkürler Cemil Meriç, benim sevgili babam, teŖekkürler sana, hem kendi adıma hem seni anlayıp sevenler adına.

MAHMUT ALI MERİÇ
İstanbul Caddebostan, Mayıs 2013

Birinci Bölüm

KÜLTÜRDEN İRFANA

Soru – “Kültür”, aydınlarımızın çok sık kullandığı anahtar kelimelerden biri. Tarifini rica etsek.

Cevap – Bu işi Amerikalı iki sosyolog yapmış. Kimsenin okumadığı, fakat herkesin zikrettiği ünlü eserlerinde yüz altmış bir tarifi var, kültürün. Her zevke uyan bu tariflerden bir örnek verelim: “Dünyada kültürden daha kaypak mefhum tanımıyorum. Tahlil edemezsiniz, çünkü unsurları sonsuz. Tasvir edemezsiniz, çünkü bir yerde durmaz. Mânâsını kelimelerle belirtmeğe kalkıştınız mı, elinizle havayı tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki her yerde hava var, ama avuçlarınız bomboş”.

Gerçekten de, kültür, Batı’nın düşünce sefaletini belgeleyen kelimelerden biri: kaypak, karanlık, samimiyetsiz. Tarımdan idmana, balıkçılıktan medeniyete kadar akla gelen ve gelmeyen düzinelerce mânâ. Kelime değil, bu kalemun.¹

1 Bkz. “Kültür ve Ötesi”, Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 87 vd.

Soru – Kültürün, ağdaş dünyadaki gelişmeleri üzerinde ne düşünüyorsunuz?

Cevap – Kültürün en yüksek düzeye ulaştığı Yeni Dünya’da kültür yok artık, onun yerine karşı-kültür, anti-kültür, hipi-kültür, kültür-sonrası, devrimci kültür var. Amerika’dan gelen salgın bütün Avrupa’ya da yayıldı. Çağımız geleneklere değil, geleneğin kendisine düşman. Hayata bir Şey eklemek istemiyor, hayatı alt üst etmek peşinde. Kültür mefhumunu çatlatan bir davranış karşısındayız. Artık “kazanılmış bir bilgiler bütünü” değil, kültür; “her Őeyi okuyup, her Őeyi unuttuktan sonra kalan” değil. Daha çok bir  zlem. Keşfedilmesi, yaratılması gereken bir dünyanın özlemi. Amaç, eski yasaları ve ölçüleri yerle bir etmek. Ideolojiler de, teknik de yeni kuşaklara güvensizlik veriyor. Hepsi de ütopyalara susuz; taze, sıcak, tabii ütopyalara. Bu isyan Batı’da uzun zamandan beri seyrine alıştığımız bir traji-komedinin devamı; dadaizm, fütürizm, gerçek- st c l k. Yalnız, ılgınlık Şimdi çok daha yoğun, çok daha yaygın, çok daha topyek n.

Soru – Őu halde Batı’nın birçok çevrelerinde kültür, anarşi demek. Peki kelimenin haysiyetini korumak isteyen Batılılar da yok mu?

Cevap – Olmaz olur mu? İşte Pierre Emmanuel. Fransa’da devrin kültür bakanı Andr  Malraux’ya yazdığı bir mektupta “gerçek kültür, bir tutkudur” diyor, “insana inanıştır, kendini insanlığın kaderinden sorumlu tutuştur. Bir sevgidir kültür. İnsanın kendi kendini fethidir. Dünya çapında bir hümanizmanın inşasıdır. Bugünü mazi ile zenginleştirmektedir. Mazi ve istikbal ile. Toplum, kişinin bir ruhu olduğunu unutmuşa benziyor. Kişilere ferman dinleten, iktisadın Şuursuz kanunları. İnsanın tek değeri, ürettiği ve tükettiği, kendisi değil. Őehirde yaşamak bir işkence.  n nde iki

kaçış var insanın. Biri televizyona kaçış, öteki gençlerin kaçışı: Terorizm. İnsanın kendi kendine soracağı geliyor: Kültürü kurtarmak için zengin ülkelerin yoksullaşması mı lâzım? Dileriz ki insanlar “kültür”ü benimsesin ve insan tekrar “insanlaşsın”.

Soru – Pierre Emmanuel’in özlediği bu “kültür” anlayışı, bizim eski “irfan”ımızı hatırlatmıyor mu, biraz.

Cevap – Nasıl hatırlatmaz? İrfan, düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kelime. İrfan, insanoğlunun has bahçesi. Ayırmaz, birleştirir. Bu bahçede kinler susar, duvarlar yıkılır, anlaşmazlıklar sona erer. İrfan kendini tanımakla başlar. Kendini tanımak, önyargıların köleliğinden kurtulmaktır, önyargıların ve yalanların. Tecessüsü madde dünyasına çivilemeyen, zekâyı zirvelere kanatlandıran, uzun ve çileli bir nefis terbiyesi, irfan. Kemale açılan kapı, amelle açılan ilim. İrfan, bir Tanrı vergisi, cehitle gelişen bir mevhibe. Kültür, irfana göre, katı, fakir ve tek buutlu. İrfan, insanı insan yapan vasıfların bütünü. Yani hem ilim, hem iman, hem edeb. Kültür, homo ekonomikusun kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şal. İrfan, dinî ve dünyevî diye ikiye ayrılmaz, yani her bütün gibi tecezzi kabul etmez. Pierre Emmanuel’in adını koyamadığı bu ideal, ihtiyar Doğu’nun uzun zamandır aşınası olduğu irfanın ta kendisi. Batı, kültürün vatanıdır. Doğu, irfanın.

Soru – Siz, bir Türk aydını olarak kültürün mü hizmetindediniz, irfanın mı?

Cevap – Heyhat! Hidayet ilâhî bir lütf. Ben de belli bir çağın insanı olarak kültürün hizmetinde idim şimdiye kadar. Dünya kütüphanelerinin kapılarını yurdumun insanlarına açmak istedim. Hint ormanlarının uğultusunu taşıdım, edebiyatımıza. Batı’nın büyük düşünce fâtihterini konuşturdum.

dum. Eserlerimin “kültür” cildi, aşağı yukarı tamamlandı. Bundan sonra “irfan” cildi başlayacak. Ayrıntılarla fazla uğraştım şimdiye kadar. Artık bu uzun yolculukta devşirebildiğim hakikat meyvalarını takdime çalışacağım okuyucularına. Kültürden çok irfanla uğraşmak istiyorum.

Soru – Kültür meselelerimiz...

Cevap – Dante'nin Cehennem'ine yeni bir fasıl eklemek istemiyorum. İrfan, Batı entelijansiyasının “Gnoz” (gnose) adını verdiği “ilm-i ledün”dü. Karanlıkları ışığa boğan bir şimşek. Yarı ilham, yarı sezîş. Cedlerimiz, ilâhi esrarın heybeti karşısında “Sübhanek ma arefnake hakka marifetike ya Maruf”² diye çarpınıyorlardı. Kültür'e gönül verenler maverâ karşısında böyle bir dehşet duymazlar. Ne mutlu bize ki, dilimizi de kaybettik. Tarihimiz mührü çözülmemiş bir masal hazinesi. Ne Batı'yı tanıyoruz, ne Doğu'yu. En az tanıdığımız ise, kendimiziz. Hadis-i Kudsi, “Nefsini bilen, Rabbini bilir” buyurur. Böyle bir bilgiye fert olarak da, cemiyet olarak da, beşeriyet olarak da, en çok şimdi muhtacız.

2 Biz Seni hakkıyla tanıyamadık.

KÜLTÜR MÜ İRFAN MI?

Ziya Gökalp, çağının Avrupa'sında aşırı bir itibar kazanmağa başlayan kültür kelimesiyle karşılaşınca, mefhumu nasıl ifade edebileceğini düşündü. Devrinin Frenkçe lûgatlerine bir göz attı: “kültür”, Latince ‘cultura’dan geliyordu; ‘cultura’, colere mastarından. Ekip biçmek demektir colere: toprağı ekip biçmek. Üstat, Âsım’ın Firuzâbâdî tercümesinde, aradığı kelimeyi buldu: *hars*. Bu bedbaht, bu musikisiz kelime İttihad ve Terakki’nin yarı resmî nazariyecisi tarafından ortaya atıldığı için zamâne aydınlarının bütün itirazlarına rağmen uzun zaman yaşayacaktı.

İlk isyan edenlerden biri *Resimli Kitap* yazarlarından Raif Necdet Bey: “bana, *hars*’ın âheng-i telaffuzu pek abûs, pek soğuk ve kaba geliyor. Bu kelimedede mânâ cihetiyle de fazla bir ciyâdet ve taravet göremiyorum. Kültür mukabili olarak irfan kelimesini hem lafız, hem mânâ itibariyle daha nefis ve mûnis, daha kuvvetli ve şetaretili buluyorum” (*Hayat-ı Ebediye*, s. 324), diyordu.

Filhakika, “irfan” İkinci Meşrutiyet aydınları için çok sevimli bir kelimedir. Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp’in Turan-

cılık davasıyla istihza ederken, “Turan”ın yerine “İrfan”ı koyarak onun meşhur beytini şöyle değiştirir:

*Vatan ne Türkiyedir bizlere, ne Türkistan.
Vatan, büyük ve müebbed bir ülkedir: İrfan.*

Celâl Nuri, *Türk İnkılâbı* (1926) isimli kitabında, “hars kelime-i muhaddesi ‘kültür’ mukabili midir?” diye sorduktan sonra, kelimenin Littré lugâtindeki mânâlarını sıralar:

“1- toprak işi... 2- ekilmiş toprak, 3- bir nebatı yetiştirme, 4- mecazî: edebiyat, ulûm, fûnûn ve bediîyâtı zer etmek..”

Peki “hars”? Onun da mukabillerini Firuzâbâdi Kamusu’ndan aktarır: “Kesb-i kâr edib mal toplamak; bir kişi dört hatun almak; ifrat ve mübalağa üzere cima eylemek; eşek zekerinin dibi ve kökü; binek hayvanını fazla yormak; tarlaya tohum ekmek...” ve mütaleasını şöyle özetler: “fikrimce, ‘kültür’ün Türkçe mukabili ‘irfan’dır (Süleyman Nazif ve Faik Âli de böyle düşünmektedir).”

Ama İttihat ve Terakki Fırkası’nın yarı resmî ideoloğu, hiçbir tenkide kulak asmayacak kadar memnundu “müstehcen” buluşundan. Şakirtler de üstadın “hars”ını sakız gibi çiğnediler her zaman. Sonra en iyisini yaptık... kültür Avrupa’da doğmuş bir kelimeydi, olduğu gibi iktibas etmeliydik. Gerçi üstadın, “uydurca”ya gönül vermiş birtakım hayranları, hars’ı *ekinle* karşılamağa niyetlendiler ama o da hars gibi birkaç mevsim kulaklarımızı tırmaladıktan sonra uçup gitti.

Kültür, çok netameli ve hiçbir zaman berrak bir tarife kavuşturulmamış bir mefhumdur. Fransızca sözlüklerde ve denemelerde, “insanı insan yapan bilgilerin bütünü” anlamına gelir. Almanca ve İngilizce eserlerde ağır basan mânâ: sosyal yaşayıştır. Başka bir deyişle kültür, antropologlarla sosyologlar için başkadır, edebiyatçılar için başka. Biz, ke-

limeyi tek bildiğimiz Avrupa dilinden yani Fransızcadan aldık. Daha sonra, Amerikan antropolojisi'ne merak saranlar, mefhumu yeni baştan değerlendirerek dilimizi içinden çıkılmaz açmazlara soktular.

Kısaca kültür, kaypaklığı, müphemiyeti ve seyyalyetiyle Avrupa'dır. Tarif edilmeyen ve edilemeyen bir kelime. Kâh suda, kâh karada yaşayan bir hilkat garibesi. Alman için başkadır, Fransız için başka. Bazen içtimâî hayatın kendisidir, bazen bir alışkanlıklar, bir kazanılmış hüneler mecmuası.

Demek ki kültür, Avrupa'nın uydurduğu bir mefhumdur. Bu uğursuz kelime, dilimize iki ayrı kaynaktan girmiş: Fransızcadan, Amerikancadan. Fransızca kültürün Türkçe, aşağı yukarı, karşılığı, irfan; Amerikanca kültürün, medeniyet.

Fransız aydınları bu sahte, bu kalıplaşmış kültürden şikâyetçi. Nitekim, Fransızcada kültür, Almancanın ve Amerikancanın taarruzlarına rağmen "ideal" mânâsını korumaktadır.

Tylor'un Almancadan aktardığı "kültür" ise, Amerikan ve İngiliz Antropoloji Mekteplerini fethettikten sonra, bizim sosyal ilimlerimizi de büyülemiş. Bu anlamıyla kültür, aşağı yukarı, medeniyet demek. Medeniyet ne? Cuvillier, *Sosyoloji'nin Elkitabı*'nda, kelimenin yirmi tarifini vermiş.¹

İslâm bu keşmekeşten asırlarca önce kurtulmuş. Medeniyet ve kültür aynı bütünün iki cephesi. Bütün, tek kelime ile ifade edilmiş: Umran.²

İslâm ilimlerinin en büyük kurucusu İbn Haldun, toplumların maddî ve manevî fetihlerini tek kelimeyle ifade et-

1 Bkz. bir sonraki yazı: "Batı Kültürden ne anlıyor?"

2 Bkz. "Umran", Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa* içinde, İletişim Yayınları, s. 147. Umran "amr" kökünden gelir. Amr: bir yerlerde oturmak, biriyle düşüp kalkmak, toprağı işlemek, bir evi tanzim etmek, müreffeh hale getirmek vs. Ömür amr'dan gelir. Muammer: "colon". Müstamir: "colonialiste". Müstamere: sömürge. Mamure: dünyamız vs. Demek ki "umran" çok zengin çağrışımları olan bir kelime. Yerine göre: halk, nüfus, ahali, kültür, medeniyet (C.M.).

mişti, Avrupa'nın asırlarca tanımlayamadığı tek ve bölünmez gerçek, tarihin, sosyolojinin, antropolojinin ana konusu: Umran'dı. Tunuslu filozof insanı parçalamıyor, soyumunun büyük macerasını, ilk duraklarından ele alarak, en girift, en müttekâmil biçimlerine kadar takip ediyordu.

“Tarihin amacı, insanın içtimaî durumunu yani medeniyeti ve bu medeniyetin icabı olan hadiseleri anlatmak”, İbn Haldun'a göre. Yazar, daha önce mevcut herhangi bir disipline bağlanmayı reddeder. Çeşitli ilimleri yeni bir metotla ele alır. Onları kaynaklarında yakalar. Tarihe, beşerî ilimlerin ilmî haysiyetini kazandıran bir ihtilâldir bu. İnsanın bütün inkişafını takip eden topyekûn bir ilim olan tarih, ilimlerin temelidir. İbn Haldun'un ilim tasnifine tarihi almayışı bundan.

Eserinin iki anahtar mefhumu; umran ile asabiyet. Umran, geniş mânâsıyla kültür demek: “bilgiyi, inancı, sanatı, ahlâkı, hukuku, âdeti, bir kelime ile, insanın içtimaî bir varlık olarak elde ettiği bütün kabiliyetleri kucaklayan, girift bütün” (Tylor). Başka bir tarif: “bir kavmin yaptıklarının ve yaratıklarının bütünü, içtimaî ve dinî düzen, âdetler ve inançlar. Biz bunlara daha ilerlemiş bir kavimde rastlarsak, medeniyet adını veriyoruz” (Dixon).

Filhakika, Tunuslu tarihçinin anahtar kelimesi umran, tarihi ve insanı bütün olarak kucaklayan bir kelime, Avrupa'nın hiçbir zaman ve hiçbir kelimesiyle kucaklayamadığı bir bütün. Umran iki şekilde tezahür eder: badiye hayatı, şehir hayatı. İktisadî ve sosyal çağrışımları olan bir tasnif. Bedevilik, umranın ilk merhalesi, kendi kendini aşacak olan bir merhale. Haderiyetin de (şehir hayatı) çeşitli mertebeleri var. Bu inkişafın muharrik kuvveti: Asabiyet.³

Çağdaş bir Arap yazarı, Aziz Lahbabi, Umran'ı; “içtimaî

3 Bkz. “Asabiyet”, “Kendi Semasında tek Yıldız”, Cemil Meriç a.g.e., içinde s. 151-154.

hayat”la karşılayabiliriz diyor, en geniş mânâda içtimaî hayat: “aynı insan topluluğunda maddî, fikrî, ruhî hayatı perçinleyen her şey”. İbn Haldun için, temeddün’le umran farklı mefhumlardır. Temeddün: şehir medeniyeti. Umran ise, hem bedevîliği hem haderîliği kucaklayan daha geniş bir mefhum: medeniyet ve kültür.⁴

Arap aydınları da, bedevî umranı ilkel kültür, haderî umranı medeniyet’le karşılamaktadırlar.

Kültür ve medeniyetle ilgili edebiyat, sayfalar dolduracak kadar bereketlidir. Fakat çağımızın büyük tarihçileri, medeniyetle kültürün aynı şey olduğu kanaatinde İbn Haldun’la birleşmektedirler.⁵

4 Lahbabi, Mohamed-Aziz, *Ibn Khaldun, présentation, choix de textes, bibliographie*, Seghers, Paris, 1968.

5 İbn Haldun’un hayatı, düşüncesi ve eserleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. “Kendi Semasında tek Yıldız”, Cemil Meriç, *a.g.e.* içinde, s. 139-163.